

Ганна КОРЖ

ІСТОРИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПОСТКОНВЕНЦІОНАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ

В статті розглянута проблема формування історичної компетентності у контексті постконвенціонального патріотизму. Розглядається взаємозв'язок історичної пам'яті та історичної компетентності у патріотичному вихованні. Акцентується важливість комунікативного взаємопорозуміння у демократичному суспільстві, що реалізується у громадському дискурсі, відкритому для будь-яких форм історичної пам'яті.

***Ключові слова:** історична компетентність, історична пам'ять, конвенціональний патріотизм, постконвенціональний патріотизм, моральна свідомість, автономна совість.*

Постановка проблеми. Осмислення драми сучасної української історії, позначеної випробуваннями людського, надає особливої світоглядної значущості фундаментальним питанням історичного буття української людини у світі, а саме: смислу української історії, її філософсько-світоглядному змісту, усвідомлення всього драматизму історичного шляху нації, співвідношення українських національно-культурних та загальнолюдських цінностей, свободи історичного вибору, цінностей національної, світової історії та людського існування. Історія продовжує відігравати дуже істотну роль у вихованні патріотизму підростаючого покоління. Тому виникає питання: якою має бути історична компетентність суспільства й особистості та мнемонічні особливості сучасного патріотизму у виховних практиках?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціокультурну обумовленість знань про минуле обґрунтовували М. Гальбвакс, Я. Грицак, Е. Гобсбаум, С. Єкельчик, Р. Козеллек, П. Коннертон, Л. Нагорна, П. Рікер, Й. Рюзен та ін. Питання компетентності людини й суспільства в освітньому та виховному аспекті розглядали К. Баханов, А. Булда, Н. Миропольська, О. Пометун, В. Рагозіна та ін. Як процес життєдіяльності особистості явище історичної компетентності досліджували О. Жорнова, М. Степаненко, І. Закір'янова. Проблему формування постконвенціонального патріотизму відображено у працях К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Л. Кольберга, А. Єрмоленка та ін.

Мета статті. Проаналізувати формування історичної компетентності у контексті постконвенціонального патріотизму та окреслити її перспективи, зважаючи на особливості історичної пам'яті суспільства.

Виклад основного матеріалу. Історична компетентність, як сутнісна властивість людини, що характеризує її здатність до засвоєння і продукування національних культурних цінностей та до самовизначення у

горизонті загальнолюдських значень, залучена, насамперед, до виховання патріотизму.

Минуле століття стало прикметним тим, що відбулася переоцінка цінностей минулого. Як відомо, пам'ять суспільства, як і пам'ять людей, які складають суспільство, є історично змінною. Проте демократичне, відкрите, динамічне суспільство на відміну від статичного, замкненого, відкриваючи для себе досі невідомі факти із власної історії, постійно коригує її оцінку. Як зауважує П. Рікер, розказану історію можна переглянути, якщо врахувати інші перипетії, і навіть інакше впорядкувати викладені пригоди. Відтак вибудована на основі розказаної історії ідентичність групи, культури, народу чи нації не є ідентичністю непорушної субстанції чи застиглої структури, вона є ідентичністю історії, яку розповіли. Застигла ж, виключна концепція культурної чи будь-якої іншої ідентичності, витлумачення спільної історичної спадщини тощо не дає, зокрема, можливості переглянути всю передану історію та виділити місце для багатьох історій, що стосуються того самого минулого [4, с. 2–3]. Зазначимо, історична пам'ять наповнює часове орієнтування життєвої практики, визначає напрями діяльності і розуміння себе суб'єктами історичного розвитку [5, с. 123]. Звісно, у глобальних зрушеннях сучасності, коли руйнуються усталені, традиційні життєві форми, життєві світи, історична пам'ять як самодостатня цінність стає імунною системою соціумів, засобом збереження національної культури та їх інтеграції у світові структури. Історична пам'ять як бінарний код функціональної системи суспільства є умовою культурної комунікації, адже наповнює часове орієнтування індивідів, соціальних груп, визначає напрями їх діяльності і сприяє утвердженню етнонаціональної ідентичності. Проте часто історична пам'ять як невід'ємний компонент соціокультурної реальності закладає фундамент етнокультурного патріотизму. Така абсолютизація традиції, зосередження виключно на конвенційній формі патріотизму, поза сумнівом, таїть у собі небезпеку моральної деградації людини й культури.

Для демократичних суспільств із багатоваріативними можливостями майбутнього конче необхідна історична компетентність. Остання передбачає вміння і навички визначення діапазону і можливостей історичної пам'яті, встановлення її відповідності до об'єктивної соціокультурної реальності, різних соціально-історичних і культурних контекстів, а також набуття світоглядної культури, здатності до толерантності за умов дотримання світоглядного плюралізму. Отже, історична компетентність взаємопов'язана насамперед із раціональним самопізнанням та самоідентифікацією суб'єкта історії, автентичним самоусвідомленням своєї національно-культурної неповторності, розвитком таких сутнісних соціокультурних ознак, що зумовлюють не тільки соціальну типовість суб'єкта, а й його культурну унікальність, повноцінну самореалізацію в сучасному багатоваріативному історичному розвитку.

Для сучасної людини, яка занурена в потік інформації, при швидких переміщеннях у просторі й можливості зміни соціокультурного середовища стає актуальною пильніша увага до історико-культурної традиції. До речі, на

загрозу обездуховнення та занепаду західної цивілізації ще на початку минулого століття вказував О. Шпенглер у праці “Присмерки Європи” (1918). Німецький філософ вважав, що кожна культура має не тільки своє мистецтво, але й своє власне природознавство і навіть свою унікальну природу, оскільки природа сприймається людиною через культуру. Особливого значення О. Шпенглер надавав ментальності співтовариств людей, характерним рисам, стилю кожної конкретної культури. “Кожній культурі притаманний уже цілком індивідуальний спосіб бачення і пізнання світу – як природи”, або – одне й те ж – “у кожній є своя власна, своєрідна природа, якою в точно такому ж вигляді не може володіти жодна людина іншого складу. Але в ще більшою мірою в кожній культурі є власний тип історії, в стилі якої він безпосередньо споглядає, відчуває і переживає загальне і приватне, внутрішнє і зовнішнє, всесвітньо-історичне і біографічне становлення” [7, с. 289].

На думку німецького філософа в основі кожної культури лежить душа, а культура – це символічне тіло, життєве втілення цієї душі. Але ж усе живе коли-небудь помирає. Жива істота народжується, щоб реалізувати свої душевні сили, які потім згасають зі старістю і йдуть у небуття разом зі смертю. Така доля всіх культур. Шпенглер не пояснює витoki і причини народження культур, але потім їх подальша доля намальована їм з усією можливою виразністю. “Культура народжується в той момент, коли з первісно-душевного стану вічно-дитячого людства пробуджується і виділяється велика душа, якийсь образ із потворного, обмежене і перехідне з безмежного та тривалого. Вона розквітає на ґрунті строго обмеженої місцевості, до якої вона і залишається прив’язаною, на зразок рослини” [7, с. 264]. Криза у культурі настає тоді, коли її душа здійснить усю сукупність своїх можливостей, у вигляді народів, мов, релігійних навчань, мистецтв, держав і наук. Внаслідок цього культура знов повертається в обійми первісної душі. Однак протікання культури не є плавний, спокійний процес. Це живе буття є напружена пристрасна боротьба: зовнішня – за утвердження її влади над силами хаосу і внутрішня – за утвердження її влади над несвідомим, куди цей хаос, що злостує, ховається.

При всій неоднозначності поглядів О. Шпенглера, явного ірраціоналізму цієї концепції, дослідники, в цілому, підкреслюють продуктивність його методології в дослідженні культур. “Наскільки б абсурдною не була шпенглерівська концепція культури-організму, – пише С. Аверінцев, – цілком пов’язана з дивним марновірством ХІХ ст., саме по собі усвідомлення необхідності вивчати культуру минулого як структуру, в якій найбільш складні компоненти пов’язані зі специфічним сприйняттям елементарних речей, було глибоко необхідним” [1, с. 201]. У такому контексті важливі також ідеї німецького філософа – “виклад історії людства як “особисто пережитої” [1, с. 189], здатність осягнути культуру як “виразний лик буття”, вміння об’єднати і “відбити один в одному стиль і світогляд” [1, с. 201]. Дійсно, сьогодні такі “культури”, як екологічна, економічна, політична та інші, втратили зв’язок із цінносно-сисловою системою, яка передає наступному поколінню найбільш важливу передусім з точки зору

етнонаціональної вираженості або забарвленості інформацію. Проте за умов надзвичайної багатовимірності, внутрішньої суперечливості і неоднозначності світу, саме національно-культурна ідентичність виступає інтегруючою формою самототожності й особистості, й суспільства.

Вагомий внесок в осмислення сутності історичного зробив М. Гайдеггер, який першим із філософів висунув ідею про історичність сутності людини як скінченої величини. У праці “Буття і час” М. Гайдеггер виокремив та концептуалізував кілька вад, притаманних людському ставленню до світу загалом, до інших людей та до самого себе. Німецький філософ надавав особливого значення екзистенційній ситуації. Згідно з М. Гайдеггером, справжнє розуміння повинне починатися з найфундаментальнішого рівня історичного, який може не усвідомлюватися та який впливає на діяльність самого розуму. В екзистенційній ситуації, на відміну від повсякденності, ми маємо справу із буттям такого сутого, як відкрите для відвертості буття, у якому людина завжди знаходиться у ситуації піклування про щось: “Буття – є ... турботливістю тому, що вона (турботливість – Г. К.) як спосіб буття – визначається через його основу-структуру, турботу. Турбота характеризує не саму лише екзистенційність, усунуту (відчужену) від фактичності й падіння, а й охоплює єдність цих буттєвих визначень. Тому турбота не має на увазі первинно і виключно ізольоване відношення Я до самого себе” [6, с. 193]. Спосіб виявлення тут – буття – темпоральність. Структура темпоральності, що “часується”, розкривається в формі історичності, що впливає з майбутнього, а не минулого. Відтак філософія М. Гайдеггера фіксує принципово важливі підходи до сучасного усвідомлення історичного буття, зокрема феномена історичної пам’яті. Проте філософ у своєму фундаментальному проекті історичності людського буття недвозначно виступав проти необхідності обґрунтування вищих цінностей, тобто, по суті, заперечував необхідність трансцендентальної аргументації, що була притаманна кантівській традиції. Втім, сьогодні, коли ускладнюються та прискорюються процеси історичних змін, відбуваються істотні зміни в ідеологіях, ціннісних і нормативних системах, як показує досвід, необхідно виходити за межі національно-культурних цінностей і об’єднувати зусилля націй та людства на ґрунті цінностей універсальних.

Невід’ємним виміром історичної компетентності є комунікативний вибір. Він передбачає здатність розуміння Іншого та вміння аргументовано відстояти свою світоглядну позицію і, водночас, критично її оцінити та, у разі необхідності, переосмислити. Отже, в найбільш загальному розумінні комунікативними основами історичної компетентності виступають комунікативна раціональність і критичне мислення.

Історична компетентність є якість, яку треба цілеспрямовано, послідовно і систематично культивувати, виховувати як на рівні свідомості, мислення, так і на рівні поведінки, комунікації, діяльності і життєдіяльності. Адже на фоні характерних для нашого часу прагматизму та раціоналізму, критерієм освіченості людини, її духовності виступає ступінь залучення людини до історико-культурних цінностей, гуманістичних ідей минулого. Звідси необхідною є воля до історичної компетентності, як на особистісному,

так і на політичному, науковому, освітньо-виховному, естетичному рівнях. Запобігання війни культур (С. Гантінгтон), налагодження продуктивної інтеркультурної комунікації і взаємопорозуміння з іншими, “вміння жити разом” передбачає довіру до історичної пам’яті Іншого і готовність до діалогу. Практично таке комунікативне взаємопорозуміння реалізується таким чином, що в громадському дискурсі, відкритому для будь-яких форм історичної пам’яті, розв’язання соціально-політичних і соціокультурних проблем як аргументи використовуються результати наукових досліджень гуманітарних наук та враховуються історичні уявлення громадян.

Формування історичної компетентності передбачає досягнення найвищих рівнів свободи особистості. Адже формування демократичного, консолідованого суспільства вимагає посилення довіри до особистості, її раціональної автономії, утвердження людської і національної гідності. У зв’язку з цим дуже важливим є завдання виховання зрілої вільної особистості, здатної оцінювати ситуацію, приймати рішення, мати персональне мислення. Система виховання такої людини, заснована на гуманістичних цінностях, спрямована на виховання самореалізації, автономності, відповідальності особи. Таку людину має характеризувати вже не конвенціональна (внутрішня) мораль, а мораль постконвенціональна (універсалістська), розбудована за принципом розуму і совісті особистості. Постконвенціональний патріотизм передбачає орієнтацію на совість як на керівний принцип поведінки, а також спирається на принцип взаємної поваги і довіри. Совість, що має інтерсуб’єктивне джерело, є моральним виміром самосвідомості. Причому, “інша особа” у структурі самосвідомості може бути “дійсною” або “чисто ідеальною” особою [3, с. 124, 125]. Автономне вирішення совісті орієнтовано на універсальний принцип гранично узагальненої взаємності. К.-О. Апель зазначає, що “кожний індивід тільки тоді приймає автономне, відповідне до етичної раціональності рішення, коли максима його волевиявлення враховує погляд усіх можливих членів спільноти ідеальної комунікації” [2, с. 301–302]. Ця комунікація має залучати представників усіх поколінь, і минулих, і сучасних, і прийдешніх. Зріла, критична, вивільнена від конвенційних ролей і нормативних зв’язків, доросла людина повинна мати не стільки гордість за успіхи нації, а скільки сором за негативні речі, що нація зробила. Цей сором є передумовою формування справедливої національної і світової пам’яті, що тримає у своїх спогадах насильницькі акти. У зв’язку з цим актуалізується проблема національної вини. Конвенціональний патріотизм грішить браком моральної самокритики, ставиться вибірково до жертв і не вважає себе відповідальним за сумлінність перед ними. У цьому між конвенціональним патріотизмом і конституційним патріотизмом комунікативної спільноти існує глибока мнемонічна відмінність.

Висновки. Таким чином, мнемонічні особливості сучасного патріотизму обумовлюють перехід від конвенціональної (внутрішньої) моралі до постконвенціональної (універсалістської) моралі принципів розуму й індивідуального вирішення питань совісті людини. У вихованні постконвенціонального патріотизму досягається кореляція між

етнокультурним і загальнолюдським змістами історичної пам'яті. Рівень історичної компетентності визначається ступенем сформованості моральної свідомості, автономної совісті, зорієнтованої на взаємність і всезагальність. Ствердження постконвенціонального патріотизму вимагає історичної компетентності особи й суспільства, критичного погляду на події минулого та історичну пам'ять про них. Штучні прагнення ігнорувати трагічні наслідки минулого, замовчувати події, у яких нація була винна, шкодить формуванню зрілих громадян і демократичних інституцій. Історична компетентність, що започаткована постконвенціональним патріотизмом, у змозі стати справжнім орієнтиром на шляху переосмислення минулого, оновлення політичної та соціокультурної реальності.

Література

1. Аверинцев С. Морфология культуры О. Шпенглера / С. Аверинцев // Ежегодник Философского общества СССР. – М. : Наука, 1991. – С. 183–203.
2. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність : проблема переходу до постконвенціональної моралі : пер. з нім. В. Купліна / К.-О. Апель. – Київ : Дух і Літера, 2009. – 430 с.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія : підручник / А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
4. Рікер П. Яким має бути новий етос Європи? / П. Рікер // Критика. – 2005. – Ч. 6 (92). – Червень. – С. 2–4.
5. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен ; пер. з нім. В. Кам'янець. – Львів : Літопис, 2010. – 358 с.
6. Хайдеггер М. Бытие и время : пер. В. В. Биbihина / М. Хайдеггер. – М. : Ad Marginem, 1997. – 452 с.
7. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории : в 2 т. – Т. 1 : Гештальт и действительность / О. Шпенглер ; [пер. с нем., вступ. ст. и прим. К. А. Свасьяна]. – М. : Мысль, 1993. – 663 с.

Отримано 14.01.2015

Summary

Korzh Anna. Historical competence in context of forming of post-conventional patriotism.

In the article the problem of forming of historical competence is considered in the context of post-conventional patriotism. Intercommunication of historical memory and historical competence is examined in patriotic education. Importance of the communicative mutual understanding is accented in democratic society, it is realized in public discourse, which is opened for any forms of historical memory.

Keywords: *historical competence, historical memory, conventional patriotism, post-conventional patriotism, moral consciousness, autonomous conscience.*